

СЕЋАЊЕ НА НАШЕ СРЕДЊОШКОЛСКО ДОБА

Када смо се у пролеће 1919 године поново сакупили у Трећој београдској гимназији, дошли смо са разних страна и после различите судбине за време рата. Били смо већ поодрасли када смо ступили у V разред, јер четири године нисмо ишли у школе услед ратних прилика. Једни су били у војсци-добровољци, многи су се вратили из логора интернираца; највећи број био је изложен свим могућим мукама и кулуцима на окупираној територији, бавећи се најразличитијим занимањима: на занатима као трамвајски кочничари и кондуктери, као келнери и трговачки помоћници, као земљорадници и тако даље. Ретки су били они који су имали могућности и прилике да се нису морали запослити, јер је по правилу окупатор такве дечаке и младиће интернирао. „Елиту“ међу нама претстављали су другови који су се вратили из француских колежа, у које су доспели после прелаза Албаније.

Одела су била најразличитија. Многи у искрпљеним војничким униформама, неки у сељачком сукну, обично сви са старим цокулама на ногама. Једино уредна одела имали су наши другови који су се вратили из Француске. Сви други су били углавном у поцепаним оделима; после почетка школске године многи од њих су добили нека груба сомотска радничка одела од мисије Међународног Црвеног крста.

Али сви ти дечаци носили су у себи животно искуство које им није допустило да буду деца и сами су себи изгледали смешни да се у својим осамнаестим или двадесетим годинама врате у гимназиску клупу и то у V разред, иако је био предвиђен план убрзаног школовања.

У нашој гимназији ми смо били најстарија класа. Догађаји који су се развијали широм света: социјална превирања, Октобарска револуција и социјалистички талас у нашој земљи нису нам били страни. Напротив, одмах смо приступили покрету за стварање ђачких већа која су школске власти називале разредним совјетима.

Ми смо тражили да заједно са нашим наставницима расматрамо горућа питања не само наставе, него и нарочито материјалних услова школовања већине наших другова и саме школе. Без исправних клупа, у немогућности да набавимо уџбенике, у оскудици хартије и прибора за писање, започела је настава у незагрејаним учионицама. На часове су долазили и другови који добрим делом нису били из Београда, од којих је највећи број био без средстава за живот, без могућности правилне исхране и без стана. Ми смо заједно са студентима и са илегалним већима из других средњих и стручних школа, једновремено у свима школама подносили истоветне захтеве. Тражили смо да се за наше другове створе ђачки домови, мензе, да се доделе минималне стипендије и осигура минимум одела и рубља, тражили смо сапуне и лекове. Сви наши захтеви су били засновани на аргументима, произлазили су из беде, очајања и уверења да нам то припада. Ја не бих рекао да нам у суштини наши професори нису признавали да смо били у праву. Они су одбијали наше захтеве по форми. Директори су тврдили, по упутствима министарстава, да ће они примити молбу сваког појединца, али да неће да разговарају с гомилом и с некаквим „большевичким“ организацијама. Ако се у претставци помињало да је то

одлука ђачког већа, наш директор Хенрих Лилер је претставку цепао, без разговора. Очеvidно, сукобиле су се две генерације са двама тенденцијама.

Хенрих Лилер је био чувени професор предратне Србије. Немачког порекла, побожни протестант, али Србенда по духу, био је годинама стални професор Војне академије где је научио на круту дисциплину. Ревносан резервни официр, који је на време полагао испит за сваки чин, ушао је у Балкански рат као мајор и преузео команду VII пешадског пука III позива, састављеног од Београђана старијих од 38 година. У II Балканском рату, када је III позив ушао у борбене акције. Лилер је са својим пуком имао велике војничке успехе у пределу Белограцика и са Тимочком војском дубоко продро у Бугарску. То му је повећало лични и војнички ауторитет. Пред рат је, унапређења ради, постао директор III Београдске гимназије. За време Првог светског рата, као потпуковник, иако старији човек, био је на разним дужностима, па и на дужности команданта ђачке команде на Француској Ривијери, одакле су обучени регрути слати на Солунски фронт, да би после тога и он сам отишао на фронт. Демобилисан, када су се отвориле школе, мислио је да ће моћи да управља гимназијом не само по правилима, него и по навикама предратног духа.

Први његов отворени сукоб с нама био је изазван тиме што је опалио шамар једном нашем другу, сада професору Техничког факултета инж. Данилу Данчевићу, јер га наводно он није довољно учтиво поздравио. За неколико минута сва три одељења V разреда стекла су се пред директоровом канцеларијом и захтевала да Лилер прими делегацију здружених одељења која ће му саопштити какво задовољење тражимо. Он се закључао у канцеларију, али је ипак примио делегацију. Делегација је протестовала противу физичких мера недостојних људи и противу војничких директорових манира. Захтевала је да се директор јавно извини у великој сали, у присуству ученика сва три одељења, Данчевићу.

Директор је био готов да се извини делегацији уз мотивацију коју ми нисмо примили. Наиме, да није знао да је Данчевић, који је био мали растом, уписан у V разред. Ми смо одбили такву мотивацију и захтевали да се батинама и шамарима уопште не управља школом. Револтиран упорним држањем делегације, он је делегацију избацио из канцеларије. Делегација је саопштила друговима резултат. Настало је огорчење и пала је идеја да се добије задовољење тиме што ће један од другова опалити директору шамар. Обавештен о овоме и уплашен од последица, Лилер је телефоном позвао у помоћ и силом испразнио школу. То је било довољно да се духови наелектризирају и створи такорећи апсолутно јединство између свих другова наше генерације у нашој гимназији.

Сутрадан, наставили смо рад без инцидента с обе стране, а директор се Данчевићу лично извинио, али насамо. Међутим, он је позивао једног по једног „благодиданца“, стипендисту, и сваком од њих претио да ће му одузети благодиданце — једини извор за живот, ако буде учествовао у колективним акцијама. То је било довољно за ново узбуђење. Разреди су решили да се предузме нова акција. Ми смо ослободили благодиданце од учешћа у акцијама, али су се само двојица од њих пасивизирала. Нападали смо директора тиме што бисмо колективно викали „уа“ чим би се он појавио међу нама. Осим тога пустили смо у разне дневне листове опис догађаја. Ипак је дошло до смирења, јер директор није предузимао никакве мере.

Наши професори су заузели „неутралан став“. Нису нам ништа говорили о сукобу. Један од њих, иначе члан главног одбора радикалне странке, познати биолог, др. Данило Катић, доцније ректор Више педагошке школе, једини се на часу осврнуо на тај догађај. И он је био резервни потпуковник и командант пука у рату. Дошао је у учионицу и рекао нам да се он не меша у наша политичка уверења и да он неће да нас дира, али је снажно ударио пеницом у катедру, тако да је прсла даска и додао: да ако њега лично неко

дирне имаће против себе његову снагу. Ми смо то схватили као центлменски споразум и он је до краја био проведен. Остали професори су били углавном врло напредни људи и политички оријентисани на лево. Математику нам је предавао др. Сима Марковић, физику комуниста Борђевић, историју у свима одељењима комунистички одборник др. Стеван Јантолек, сада професор Скопског универзитета, и чика Рада Илић, социјалдемократа Туцовићевог времена. Урош Цонић, професор књижевности, био је републиканац. Исто тако, републиканац био је и др. Момчило Селаковић. Гимнастику и веронауку нам је предавао популарни Атанасије Поповић, чувени гимнастичар „луди Таса“ како су га звали Београђани, јунак са Кајмакчалана, који је са нама био у најбољим односима приликом наших националистичких манифестација против италијанске окупације Хрватског Приморја и Далмације. Он нам је говорио да је наша ствар да ли верујемо у бога и да омладина треба да буде активна.

Други наш сукоб са школским властима уопште, био је поводом наредбе команданта Београда о забрани ношења војничке униформе и њених делова. Улицама су ишле патроле и хапсиле оне који су имали војничке блузе или шајкаче. То је угрозило могућност изласка једног великог броја наших другова на улице. Студенти Београдског универзитета су поводом тога организовали уличне демонстрације. Матурантски течајеви и виши разреди гимназија, придружили су се студентима. Код „Лондона“ је дошло до сукоба са појачаном жандармеријом. Полиција је испалила неколико плотуна у вис, али се демонстранти нису разишли. Захтев је био да се пусте похапшени другови и да им се врате одузета одећа док не добију друго. Омладина је једино пристала да се са униформа скину ознаке чиновна и кокарде са шајкача, а одбацила је да шајкаче замени другом капом. Ректор Универзитета се заложил и постигнут је компромис на тој линији, али је то утицало на свест и борбеност. Сутрадан су се појавили у блузама и ко-

поранима чак и они другови који су имали цивилна одећа и нико их више није узнемиравао.

Више од седамдесет од сто ђака доносило је у школу службени орган радничког покрета *Радничке новине* и држала их је јавно на часовима на клупи. То је трајало неколико дана као манифестација, али поучен ранијим примерима, директор Лилер није интервенисао. То је био корак даље.

По наредби Министарства просвете, Директор је писмено скренуо пажњу да правила за средњошколце не дозвољавају ђацима да иду на политичке зборове. Јасно је да се радило о комунистичким. Међутим, међу нама је спонтано дошло до организованог посећивања комунистичких манифестација, у првом реду јавних зборова и предавања у „сали мира“ на Славији, сада трг Димитрија Туцовића, где је било званично седиште социјалдемократа Србије, а доцније Комунистичке партије Југославије. Другови су се ту сретали и мешали са студентима и младим радницима, тако да се створило јединство омладине. Већина наших другова уписала се у организације Комунистичке омладине. Талас осцијалистичког успона који је владао Београдом и који је идуће године довео до победе Комунистичке партије на општинским изборима у Београду, захватио је и нас и ми смо успели да ту линију објединимо у месној организацији средњошколских друштава у Београду. На састанцима су читани радови и посвећивана велика пажња социјалистичким темама. Они другови који нису били с нама, сем врло малих изузетака, нису се ни активно залагали против тог таласа. Талас је био општи.

С друге стране, наше разредне организације су по договору с најнапреднијим професорима узеле на себе улогу за аутодисциплину другова у погледу школског рада, дисциплину на часовима, уредног посећивања школе, међусобног помагања у учењу, тако да је јавно проглашено да су наша три одељења највреднија у Београду и да се нама као ђацима не може приговорити. И то је утицало на извесне мање напредне професоре да однос са нама буде

коректан и да се они уздржавају од покушаја натурања својих политичких концепција.

Чак је професорски колектив био доста толерантан и умиривао директора при нашим повременим штрајковима. Те би штрајкове требало поделити у две групе. Једно су били наши интерни, ђачки, једнодневни штрајкови, добро припремљени, који су истовремено избијали у свима гимназијама и са јаком аргументацијом. Омладинци су до последњег човека учествовали у штрајку који се завршио на улицама, манифестацијама и демонстрацијама пред седиштима министарстава што се школе не ложе, а канцеларије министара се загревају. Када нас је примио министар просвете и покушао да нам објасни да је земља разорена, саобраћај слаб и да нема угља, чланови наше делегације су се наслонили у његовом кабинету на загрејану пећ и поставили питање откуд угаљ за његов кабинет. Министар је био збуњен и молио је да се стрпимо дан-два па ће угаљ доћи у школе. У ствари је тако и било.

Друга таква манифестација је била такође пропраћена уличним демонстрацијама, уз симпатије целог грађанства. Ту смо први пут извели и ниже разреде свих београдских гимназија. Тражили смо ђачке кухиње. Студенти су већ пре тога добили зачетке својих менза и другови са Универзитета су били иницијатори наше акције. Нешто се успело, јер је захтев био популаран, али административни разлози да нема кредита никога нису убедили. Средњошколци су привремено примљени у студентске мензе, што је не само тренутно решило питање, него и појачало струјање идеја са Универзитета у средње школе. Додир је био јачи и утицај старијих другова снажнији.

Било је и низ других оваквих акција: за лекарску помоћ, за уџбенике, за школски прибор. Никада две ствари нису спајане и ишло се на то да се организовано припреми акција. Млађи ђаци су једва чекали да се придруже таквим акцијама. Родитељи су били на страни ђака и врло често видели само суштинско образложење.

Друге наше манифестације су биле везане за прикључење студентском покрету. Студенти су нас позивали да се прикључимо њиховим акцијама великог стила, чисто политичког карактера. Ове су обично доводиле до сукоба с полицијом. Ми смо се томе одазивали проглашујући нашу солидарност са студентима. Велики штрајк у априлу 1920 године, после пуцања полиције и војске на Теразијама од стране владе Стојана Протића на манифестанте, који су са великог омладинског збора на Калемегдану кренули ка Славији, довели су дотле да смо сутрадан, у понедељак, поставили штрајкачке страже пред свим средњим школама. Страже нису имале потребе да дејствују, јер су се пред свим школама створили ђачки зборови на којима је проглашена пуна солидарност са студентима и одлучено да се обустави похађање предавања док се кривци не казне. Ове акције су се шириле не само по Београду, него су убрзо прешле и у друге градове. Да би влада стишала ове омладинске покрете, користила је претстојећи Ускрс, па је пре времена прогласила ускршњи распуст. У нашој Трећој београдској гимназији, Лилер је покушао да интервенише и да утиче на млађе ђаке да иду у школу. Али деца се нису дала ни опепелити. Грађани који су пролазили и домаћице које су се враћале са пијаце на Цветном тргу, измешали су се са ђацима. Лилер је једном дечку из II разреда гимназије рекао: „шта ти магарче имаш са овим мангупима, вуци се у школу“. Али је добио одговор једне домаћице: „зар ти не видиш колики си магарац?“. То га је револтирало, повукао се у школско двориште, закључао капију и после неколико тренутака појавили су се жандарми с пушкама и бајонетима да растерају илегални збор, јер је школа била распуштена до даљег. Вероватно је то утицало на владину одлуку о антиципирању ускршњег распуста.

Оно што је нарочито револтирало школску управу то су били наши једнодневни штрајкови да би смо се прикључили радничким демонстрацијама, које су обилато коришћене до Обзване,

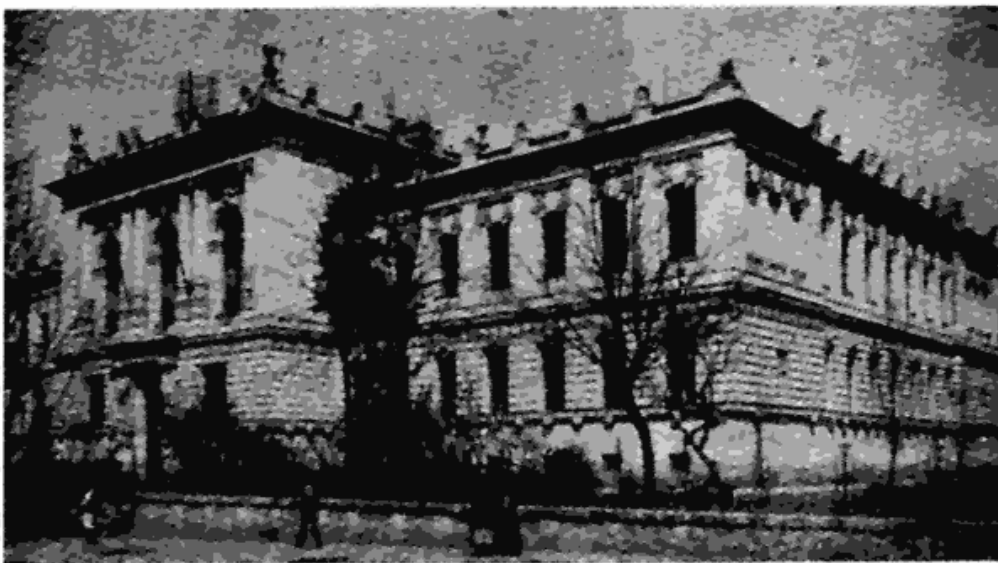
приликом сваке погибије радника, било на послу било услед сукоба с полицијом. Организовани су огромни погребни којима су присуствовали сви организовани радници, маса грађана и као посебне групе, студенти и средњошколци. Ношени су транспаренти и поворке су биле у таквом реду и са толико дисциплине да одређени редари нису имали другог посла, него да служе за везу између група. Ипак нас нико није узимао на одговорност за учешће на оваквим манифестацијама и на неки волшебни начин, изостанци нам нису сматрани као неоправдани.

Борбени дух омладине у оно време, време успона социјалистичке идеје у београдским средњим школама, био је на врхунцу. Омладина тога времена у тешким животним условима, која је много пропатила за време ратова, показивала је пуну солидарност с Радничким покретом и с Београдом у коме је створена идуће године велика већина која је однела победу комунистичке листе на општинским изборима. Наши другови, од којих су неки били пунолетни, упорно су захтевали да буду унети у бирачке спискове и они међу њима који су били из унутрашњости, саопштили су директору да ће као бирачи неколико дана отсутствовати из школе. Школска управа се нашла у не-

доумици да ли је јаче право грађана да учествују у изборима или дужност средњошколаца да се не мешају у активну политику.

Лилер се повукао из школе. Сам је тражио пензију. Али, вредан, преузео је административно руковођење „Српском књижевном задругом“ и посветио се литератури. Био је одличан преводилац с немачког. Сретао нас је на улици и говорио да је дошло ново време које он не разуме и да смо ми усијане главе које ће осетити шта је стварност, када почнемо да се боримо за свој хлеб. Ипак, морамо му одати признање да је претио, али да се никоме лично није светио. У том погледу био је коректнији од оних који су дошли после њега на положај директора.

Моја генерација из Треће београдске гимназије, која је прошла кроз ову борбену школу и понела собом у живот слободарски дух и од које данас велики број другова улаже своје напоре за учвршћивање социјализма, и коју су дуго Београђани истицали и сад је истичу као једну изузетну, запажену генерацију, сигурно је да је користила општи социјалистички талас који се у време њеног средњошколског образовања ширио из Београда и отуда је и она сама производ друштвених услова и друштвених стремљења тога доба.

Сл. 1 — Трећа београдска гимназија.

SOUVENIRS DE LYCÉE

M. BARTOŠ

Quand, au printemps 1919, nous nous retrouvâmes au Lycée III de Belgrade, nous venions de divers côtés et avions connu des sorts différents pendant la guerre qui nous avait empêchés, pendant quatre années de suivre les cours, si bien qu'en V^o nous étions déjà des adolescents.

Tous ces élèves portaient en eux déjà une expérience de la vie qui les empêchait d'être des enfants, et ils se trouvaient eux-mêmes ridicules de revenir à 18 ou 20 ans au lycée, et en V^o. Tous les événements qui avaient bouleversé le monde, bouillonnement social, Révolution d'Octobre, vague socialiste dans notre propre pays ne nous étaient pas étrangers. Au contraire, nous nous mîmes immédiatement en mouvement pour former des conseils d'élèves que les autorités scolaires appelaient des conseils de classes. Nous exigeons d'examiner avec nos professeurs non seulement les problèmes brûlants touchant à l'enseignement, mais aussi et surtout les conditions matérielles de nos camarades et des écoles.

Justement ce désir de résoudre en gros nous mêmes certains problèmes scolaires avec la direction de l'école provoqua immédiatement des heurts avec le directeur de notre lycée, Heinrich Liler, qui s'en tint à un point de vue absolutiste.

Le premier heurt vint de ce qu'il avait donné une gifle à l'un de nous qui ne l'avait pas salué assez poliment.

Le second heurt, encore plus caractéristique et plus pénible, avec les autorités scolaires vint de l'interdiction faite par le commandant de la place de porter des uniformes ou des pièces d'uniforme. Des patrouilles parcouraient les rues et arrêtaient ceux qui portaient des vestes militaires. Ceci empêchait bon nombre d'entre nous de sortir dans la rue, car dans les difficiles conditions qui suivirent la guerre, non seulement à Belgrade, mais aussi dans tout le pays, il était très difficile de se procurer même les vêtements les plus nécessaires. Les étudiants de l'Université de Belgrade organisèrent à

ce propos des démonstrations et les cours terminaux et les classes supérieures des lycées s'y associèrent. Près du café »London«, il y eut des heurts avec des forces de gendarmerie et la police tira en l'air sans cependant arriver à disperser les manifestants.

Après cela il y eut une série de grèves et des participations à des manifestations communistes, à des réunions et des conférences où les lycéens entraient en contact avec les ouvriers et les étudiants progressistes, si bien qu'il se forma une jeunesse unie.

La vague de la montée socialiste qui dominait Belgrade et qui, l'année suivante mena à la victoire du Parti Communiste aux élections municipales de Belgrade, s'était emparée de nous aussi et nous pûmes garder sa ligne dans notre organisation locale des groupes scolaires de Belgrade.

L'esprit de lutte de la jeunesse de cette période de la montée des idées socialistes dans les lycées belgradois, atteignit alors son point culminant. La jeunesse de cette époque, vivant dans de dures conditions matérielles et qui avait eu beaucoup à souffrir pendant la guerre, montra sa pleine solidarité avec le mouvement ouvrier et avec Belgrade où, l'année suivante, se formera une majorité qui emportera la victoire communiste aux élections communales.

Ma génération du Lycée III de Belgrade, qui a passé par cette école de combat et a emporté dans la vie l'esprit de liberté et dont un grand nombre s'efforce aujourd'hui d'affermir le socialisme, que pendant longtemps, et encore aujourd'hui, les Belgradois ont considéré comme une génération particulière, a certainement contribué à cette vague socialiste qui, du temps du lycée, s'était étendue de Belgrade, si bien que cette génération est un produit des conditions sociales et des tendances de cette époque.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — Le Lycée III de Belgrade.